

लू उपन्यासमा आञ्चलिकता

विष्णुप्रसाद गजुरेल
bishnu.gajurel@bmc.tu.edu.np

लेखसार

साहित्यकार नयनराज पाण्डेद्वारा रचित लू उपन्यास आञ्चलिकताले भरिपूर्ण प्रसिद्ध उपन्यास हो । पाण्डेले यस उपन्यासमार्फत नेपालगञ्ज नजिकैको पत्थरपुरवा क्षेत्रका मानिसहरूका जीवनशैली, रहनसहन, संस्कार, अभाव, गरिबी, अन्धविश्वास, भारतीय प्रहरी प्रशासनको अन्याय, अत्याचार, सीमा समस्या, प्राकृतिक प्रकोप, जातीय विभेद जस्ता कुराहरू सार्वजनिक गरेका छन् । नेपाली भएर पनि नेपाली भएर बाँच्न नपाएका नेपालीहरूका पीडा, भारतको ज्यादतीले गर्दा कयौँ नागरिकहरू घरबारबिहीन भई आत्महत्या समेत गर्नु पर्ने बाध्यता, गरिबी र अभावमा आफ्नै सन्तान बेच्नु परेको पीडा, नेपालीहरूमाथि जातीय र धार्मिक विखण्डन गर्ने भारतीय नेताहरूको नेपाली भूमिमा देखाएको ताण्डवनृत्य आदि यस उपन्यासमा यथार्थपरक रूपमा चित्रण गरिएको छ । यस लेखमा आञ्चलिकताको सैद्धान्तिक परिचय दिनुका साथै अन्तर्वस्तु, परिवेशविधान, पात्रविधान, भाषिक आधार र जीवनशैलीका आधारमा उपन्यासबाट साक्ष्यहरू उद्धृत गरी नयनराज पाण्डेद्वारा रचित लू उपन्यासमा आञ्चलिकताको अध्ययन गरिएको गरिएको छ । यहाँ वर्णनात्मक विधि तथा गुणात्मक अनुसन्धान ढाँचाको प्रयोग गरिएको छ । यो उपन्यास आञ्चलिकताका दृष्टिले उल्लेख्य उपन्यास हो ।

शब्दकुञ्जी : आञ्चलिकता, सीमावर्ती, जनजीवन, जीवनशैली, पत्थरपुरवा ।

१. विषय परिचय

नयनराज पाण्डे (२०२३) नेपाली साहित्यमा परिचित नाम हो । २०२३ साल जेठ २७ गते काठमाडौँको प्युखाटोलमा जन्मिएका पाण्डेले साहित्यका कविता, कथा, उपन्यास र नाटक जस्ता विधामा कलम चलाए तापनि आख्यानकारका रूपमा सुपरिचित छन् । २०३९ सालमा 'केही टुक्रा कविता' (रूपरेखा) प्रकाशन गरी साहित्यिक यात्रा तय गरेका पाण्डेको पहिलो आख्यानात्मक रचना भने 'मलाई सञ्चै छ' (रूपरेखा) कथा हो (भाट क्षेत्री, २०६६, पृ.९) । उनका *नाङ्गो मान्छेको डायरी* (२०४४), *विक्रमादित्य एउटा कथा सुन* (२०४४), *अतिरिक्त* (२०५०), *उलार* (२०५५), *लू* (२०६८), *घामकिरी* (२०७१) र *सल्लीपिर* (२०७३) जस्ता उपन्यासहरू प्रकाशित छन् । उनका उपन्यासहरू सङ्ख्यात्मक रूपमा मात्र नभएर गुणात्मक रूपमा पनि अब्बल छन् । पाण्डेका उपन्यासहरूमा विभिन्न प्रवृत्ति छन् तीमध्ये आञ्चलिकता पनि एक हो । उनको लू उपन्यासमा नेपालगञ्ज नजिकैको पत्थरपुरवा गाउँका सीमावर्ती क्षेत्रका नेपालीहरूको जीवनशैली, रहनसहन, खानपान, धर्म, संस्कार, संस्कृति, विश्वास, मूल्यमान्यता, राजनीति, भारतीय प्रहरी प्रशासनको ज्यादति आदिको सशक्त चित्रण गरिएको छ । उनले उक्त उपन्यासमा आफूले देखेभोगेका कुराहरूलाई यथार्थपरक ढङ्गमा चित्रण गर्नुका साथै प्रयुक्त शोषित, पीडित पात्रहरूप्रति सहानुभूति दर्शाएका छन् । अन्तर्वस्तु, पात्रविधान, भाषाशैली, परिवेशविधान आदि दृष्टिकोणबाट लू

उपन्यास आञ्चलिक उपन्यास बन्न सफल भएको छ । प्रस्तुत लेखमा आञ्चलिकताका यिनै कोणबाट लू उपन्यासलाई विश्लेषण गरिएको छ ।

२. समस्याकथन

उपन्यासकार पाण्डेको लू उपन्यास पश्चिम तराईका सीमावर्ती क्षेत्रका समाज, संस्कृति, जनजीवन, जीवन भोगाइका अनेक पक्षहरूमा केन्द्रित रहेर सिर्जना गरिएको छ । प्रस्तुत उपन्यासलाई विभिन्न कोणबाट अध्ययन गरेको भए तापनि आञ्चलिकताको दृष्टिकोणबाट यसको अध्ययन भएको देखिँदैन । तसर्थ आञ्चलिकताका कुनकुन पक्ष के कसरी समेटिएका छन् भन्ने कुरा नै यसको समस्या कथनका रूपमा आएको छ ।

३. उद्देश्यकथन

अध्ययनको समस्यामा उल्लेख भएको शोध प्रश्नमा केन्द्रित रहेर लू उपन्यासमा आञ्चलिकताको निरूपण गर्नु नै यस अनुसन्धानात्मक लेखको मुख्य उद्देश्य रहेको छ ।

३. सामग्री सङ्कलन र अध्ययन विधि

लू उपन्यासमा आञ्चलिकताको अध्ययनका लागि सामग्री सङ्कलन र विश्लेषण विधिको निश्चित परिसीमा अवलम्बन गरिएको छ । यसका लागि नयनराज पाण्डेद्वारा रचित लू उपन्यास प्राथमिक सामग्रीको रूपमा रहेको छ भने आञ्चलिकताको सैद्धान्तिक अध्ययनका लागि विभिन्न पुस्तक, पत्रपत्रिका, जर्नल तथा अनलाइन सामग्रीलाई द्वितीयक सामग्रीका रूपमा जुटाइएको छ । यस्ता सामग्रीहरू सङ्कलनको माध्यम पुस्तकालयलाई बनाइएको छ । यसरी प्राप्त सामग्रीहरूको विश्लेषण र मूल्याङ्कनका क्रममा आवश्यकताअनुसार वर्णनात्मक तथा गुणात्मक ढाँचालाई आत्मसात् गरेर अध्ययनलाई पूर्णता दिइएको छ ।

४. सैद्धान्तिक पर्याधार

साहित्यिक रचनाको विश्लेषण र मूल्याङ्कन गर्ने एउटा सैद्धान्तिक आधार आञ्चलिकता हो । अञ्चल शब्दमा इक+ता प्रत्यय जोडेर आञ्चलिकता भाववाचक नाम बनेको हो । यसको अर्थ अञ्चल वा कुनै ठाउँसँग सम्बन्धित भन्ने हुन्छ । आञ्चलिकतालाई अङ्ग्रेजीमा 'रिजनालिजम्' भनिन्छ । सामान्य अर्थमा अञ्चलले कुनै स्थान विशेषलाई सङ्केत गर्दछ भने आञ्चलिकताले कुनै खास क्षेत्रको विशेषतालाई उजागर गर्दछ । साहित्यिक प्रयोगमा यसको लाक्षणिक अर्थ कुनै निश्चित क्षेत्रको प्राकृतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक आदि विशेषताहरूलाई उजागर गर्ने उद्देश्यले लेखिएको साहित्यिक मान्यता वा सिद्धान्तलाई आञ्चलिकता भनिन्छ । प्रत्येक मानिसहरू आफू जन्मे हुर्केको तथा भ्रमण गरेका ठाउँका प्राकृतिक, सांस्कृतिक, भाषिक, धार्मिक, सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक आदि कुराबाट प्रभावित हुन्छ र त्यसको प्रभाव उसबाट सिजृत रचनामा पर्दछ । स्रष्टाद्वारा सिर्जना गरिएको हरेक रचनामा धेरथोर रूपमा आञ्चलिकताको प्रयोग हुन्छ । समकालीन साहित्यमा आञ्चलिकताको व्यापक प्रयोग

भइरहेको छ । यो समाजशास्त्र, राजनीतिशास्त्र, अर्थशास्त्र, साहित्य, कला आदि ज्ञान विज्ञानका विविध क्षेत्रमा प्रचलित मान्यता वा सिद्धान्त हो । फ्रान्स, इटाली, बेलायत, जर्मन, पोल्यान्ड आदि देशमा केन्द्रीकृत राज्य व्यवस्थाका सट्टा स्थानीय स्वशासनको माग राखी भएका आन्दोलनका पृष्ठभूमिमा जन्मिएको यस शब्दलाई पछि साहित्यमा पनि प्रयोग गर्न थालिएको हो (सुवेदी, २०७७, इन्टरनेट) ।

साहित्यमा आञ्चलिक लेखनको थालनी बेलायतबाट भएको हो । बेलायतमा ओलिभर गोल्डस्मिथको *द डिजर्टेड भिजेज* (इ. १७७०) सबैभन्दा जेठो आञ्चलिक कृति र बेलायतकी उपन्यासकार मारिया एजवर्थको *क्लासल राक्रेन्ट* विश्वसाहित्यकै पहिलो आञ्चलिक उपन्यास मानिन्छ (सुवेदी, २०७१, पृ. ६१) ।

आञ्चलिकताको सैद्धान्तिक मान्यता स्थापित हुनुभन्दा अगाडि नै आञ्चलिक साहित्यको लेखन बेलायतबाट भएको हो भने यसको सैद्धान्तिक प्रतिस्थापन अमेरिकाबाट भएको हो । अमेरिकी साहित्यमा यसको सुरुवात उन्नाइसौँ शताब्दीको अन्त र बीसौँ शताब्दीको प्रारम्भिक समयमा अर्थात् अमेरिकाको गृहयुद्ध पछि भएको हो ।

बेलायती लेखक ओलिभर गोल्डस्मिथको *द डिजर्टेड भिजेज* (इ. १७७०) सबैभन्दा जेठो आञ्चलिक कृति मानिन्छ (सुवेदी, २०७५, पृ. १३२) । ब्रिटेनका मेरिया एजवर्थ, थोमस हार्डी, सर वाल्टर स्कट, अनि अमेरिकाका मार्क ट्वेन, बिट हार्ट, अर्नेस्ट होमिङ्गवे आदिका गद्याख्यान एवम् काव्यकृतिहरूबाट आञ्चलिक जनजीवनको शब्दचित्र अङ्कन गर्ने कार्यारम्भ भएको हो (प्रधान, सन् २०१७, पृ. २०) भने फणीश्वरनाथ रेणुले *मैला आँचल* (सन् १९५४) शीर्षक उपन्यास लेखेपछि हिन्दी साहित्यमा आञ्चलिकतावादी लेखनको विकास भएको हो (प्रधान, सन् २०१७, पृ. २०) ।

नेपाली साहित्यको इतिहासमा आञ्चलिकताको आरम्भ शङ्कर कोइरालाको *खैरिनीघाट* (२०१८) बाट भएको मानिन्छ । त्यस्तै विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाको *नरेन्द्र दाइ* (२०२७), भवानी भिक्षुको *आगत*, ध.च. गोतामेको *घामका पाइलाहरू* (२०३५), रमेश विकलको *अविरल बग्दछ इन्द्रावती* (२०३९), ध्रुवचन्द्र गौतमको *अलिखित* (२०४१), नयनराज पाण्डेको *उलार* (२०५५), बुद्धिसागरको *कर्नाली ब्लुज* (२०६७), राजन मुकारुडको *दामिनी भीर* (२०६९) आदि चर्चित आञ्चलिक उपन्यासहरू हुन् । यसरी अमेरिका, बेलायत, भारत हुँदै प्रवेश गरेको यो साहित्यिक सिद्धान्त नेपाल प्रवेश गरेको हो ।

भारतीय साहित्यकोश (सन् १९८१) मा आञ्चलिक उपन्यासलाई यसरी परिभाषित गरिएको छ -

आञ्चलिक उपन्यासमा देश, काल, परिस्थिति र प्रकृतिको चित्रण साधनको रूपमा नभएर साध्यको रूपमा हुन्छ । उपन्यासले त्यसमा स्थान विशेषको भौगोलिक स्थिति, संस्कृति, रीतिरिवाज, रहनसहन, वेशभूषा, धार्मिक मान्यता, चाडपर्व, नाचगान, बोलीचाली, राजनीतिक चेतना, आर्थिक कठिनाइहरू

आदिको सूक्ष्म निरीक्षण गरिएको हुन्छ । उपन्यासको कथानक र पात्र अञ्चलबाटै लिइएको हुन्छ । पात्रले उपन्यासको आस्वादन गर्दा माटोको वास्नाको महसुस गर्दछ । (पृ. ८०)

आञ्चलिक उपन्यासमा देश, काल वातावरण र प्रकृतिको चित्रण साधनको रूपमा नभई साध्यको रूपमा हुने, उपन्यासकारले प्रदेशको भौगोलिक, सांस्कृतिक, धार्मिक, राजनीतिक आर्थिक पक्षको चित्रण गर्नुका साथै रीतिरिवाज, रहनसहन, वेशभूषा, चाडपर्व, नाचगान, बोलीचाली आदिको चित्रण गरिएको हुन्छ भन्दै आञ्चलिक उपन्यासको विशेषता उल्लेख गरिएको छ ।

ऋषिराज बरालले (२०६४) ले आञ्चलिकताको परिभाषा यसरी दिएका छन् -

सहरी जीवनभन्दा परको खास गरेर ग्रामीण जीवन, संस्कृति, रहनसहन तथा समग्र जीवनवृत्तको अभिव्यक्तिसित आञ्चलिकता गाँसिएको हुन्छ । निश्चित अञ्चल, निश्चित स्थान, विशेष परिवेश र वातावरणसित आञ्चलिकता गाँसिएको हुन्छ । भाषागत पृथकता, भूगोल र परिवेशगत निजत्व, सांस्कृतिक एकरूपता तथा जीवनचर्याको विशिष्ट चित्रसित आञ्चलिकता गाँसिएको हुन्छ । (पृ. २८८)

यस परिभाषामा विशेषतः ग्रामीण जीवनका संस्कृति, रहनसहन, जीवनवृत्तको चित्रण गरिनुका साथै, भाषागत पृथकता, परिवेशगत निजत्व, सांस्कृतिक एकरूपता र विशिष्ट जीवनचर्याको चित्रणमा आञ्चलिकता गाँसिएको हुन्छ भनी उल्लेख गरिएको छ ।

हिन्दी साहित्यकोश (इ. २०२०) मा आञ्चलिकतालाई यसरी परिभाषित गरिएको छ -

आञ्चलिक शब्द प्रायः उपन्यास लेखनका सन्दर्भमा प्रयोग गरेको भए पनि कथा काव्यादि अन्य विधामा समेत यसको प्रयोग भएको पाइन्छ । आञ्चलिक रचनामा कुनै विशिष्ट अञ्चल, क्षेत्र वा त्यसको कुनै एक खण्ड भाग वा गाउँको विवेचना हुन्छ । यसको कथा क्षेत्र सीमित हुन्छ । आञ्चलिकताको पूर्णताको लागि स्थानीय दृश्य, प्रकृति, जलवायु, चाडपर्व, लोकगीत, कुराकानीको विशिष्ट तरिका, उखान, लोकोक्ति भाषा वा स्थानीय उच्चारण, मानिसका स्वभावगत र व्यवहारगत विशेषता, उनीहरूको दुःखसुख, नैतिक मान्यता आदिलाई सचेतता र सावधानी पूर्वक प्रयोग गरिएको हुन्छ । (पृ. ९५)

यस परिभाषामा आञ्चलिक शब्द विशेषतः उपन्यासका क्षेत्रमा बढी प्रचलित रहे पनि कथा तथा साहित्यका अन्य विधामा पनि प्रयुक्त हुन्छ, यो विशेषतः ग्रामीण जीवनको चित्रणमा केन्द्रित हुनाका साथै आञ्चलिकताको पूर्णताका लागि स्थानीय दृश्य तथा पर्यावरण, चाडपर्व, लोकगीत, लोकबोली तथा लोकव्यवहारको प्रयोग हुने कुरा व्यक्त गरिएको छ ।

धनप्रसाद सुवेदीले (२०७७) आञ्चलिक साहित्यलाई यसरी परिभाषित गरेका छन् -

सबै प्रकारका साहित्यमा स्थानीय रङ अथावा देश, काल, परिवेशको चित्रण हुन्छ, आञ्चलिक साहित्यमा भने यो साधनका रूपमा नभएर साध्यका रूपमा आउँछ । आञ्चलिक साहित्यमा कुनै अञ्चल वा क्षेत्र विशेष नै सिङ्गो विषयवस्तु हुन्छ । कुनै निश्चित र विशिष्ट अञ्चलको भौगोलिक तथा प्राकृतिक पर्यावरण, इतिहास, जीवनप्रणाली, लोकतत्त्व, संस्कृति, आर्थिक-राजनीतिक अवस्था, मनोभाव, सौन्दर्य, समस्या, भाषिक विशिष्टता आदिको चित्रण नै मुख्य विषयवस्तु हुने साहित्यलाई आञ्चलिक साहित्य भनिन्छ ।” (इन्टरनेट)

यहाँ आञ्चलिक साहित्यमा देश, काल र परिवेश साधनका रूपमा नआई साध्यका रूपमा आउने, अञ्चलका भौगोलिक, ऐतिहासिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, भाषिक, लोकतत्त्व आदिको विशिष्टता युक्त साहित्य नै आञ्चलिक साहित्य हो भनी परिभाषित गरिएको छ ।

यसरी माथिका विभिन्न परिभाषाका आधारमा आञ्चलिकता भन्नाले कुनै निश्चित ठाउँको भौगोलिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, धार्मिक, आर्थिक, राजनीतिक विशिष्टता चित्रण गरिनुका साथै तत्स्थानका मानिसहरूका रहनसहन, खानपान, बोलीचाली, लोकविश्वास, मूल्यमान्यता आदि प्रतिविम्बित भएको साहित्य नै आञ्चलिकता हो ।

५. अन्तर्वस्तुमा आञ्चलिकता

कुनै साहित्यिक कृति वा रचनामा रहेका मूलभूत सार विचार नै अन्तर्वस्तु हो । अन्तर्वस्तु उपन्यासमा सबैभन्दा व्यापक रूपमा रहने तत्त्व हो र उपन्यासभरि नै यसको व्याप्ति रहन्छ । साहित्यकार नयनराज पाण्डेले आफूले देखेभोगेका कुरालाई यथार्थपरक ढङ्गमा चित्रण गरेका छन् । लू उपन्यास नेपालगञ्ज नजिकैको पत्थरपुरवा गाउँ र त्यसको सेरोफेरोका नेपालीहरूको जनजीवन, चालचलन, संस्कार, संस्कृति, गरिबी, अभाव, भारतीय सुरक्षाबलको ज्यादति, भाजपाका कार्यकर्ताहरूको ताण्डवनृत्य, नेपाली शासकहरूको व्यावसायिक, स्वार्थी राजनीति र लाचारीपन, अन्तर्जातीय प्रेम र विवाह, जातीय सद्भाव, जातीय द्वेष, सीमा समस्या आदिको सशक्त चित्रण गरिएको छ । यी घटनाहरूले पत्थरपुरवाको मात्र नभएर समग्र भारतीय सीमावर्ती क्षेत्रका मानिसहरूको जीवनभोगाइलाई प्रतिनिधित्व गरेको छ । यहाँ केही साक्ष्यहरू प्रस्तुत गर्ने जमर्को गरिएको छ ।

साक्ष्य - १ सिमानामा ओहोरदोहोर गर्दा अहिलेको जस्तो डराउनुपदैनथ्यो । इन्डियन पुलिसहरूले अहिलेको जस्तो पिटपाट गर्दैनथे । नगद जिन्सी खोस्दैनथे । गाउँमा आएर उत्पात मच्चाउँदैनथे । गाउँका चेलिवेटीमाथि हातपात पनि हाल्दैनथे । खसीबोका लुटेर लैजाँदैनथे । (पृ. ७)

यहाँ रेडियोलालको बुवाले इन्डियाले लक्ष्मणपुर बाँध बनाउनुभन्दा पहिला नेपाल र भारतको सीमामा शान्ति सुरक्षा भएको तर हाल भारतीय पुलिसहरूले नेपालीहरूलाई अनावश्यक दुःख दिने, कुटपिट गर्ने, नगद तथा जिन्सी खोस्ने, प्रतिकार गरेमा जेलमा लगेर कोची अमानवीय व्यवहार गर्ने, गाउँका चेलीबेटीमाथि जबरजस्ती गर्ने, नगद तथा सामानहरू लुट्ने जस्ता कृत्याकलापहरू भैरहेको कुराहरूको स्मरण गरिएको छ । त्यस्तै भारतले लक्ष्मणपुरमा बनाएको बाँधका कारण नेपालीहरूले भोग्नु परेको सास्ती यसरी व्यक्त गरिएको छ -

साक्ष्य - २ तर पाँच वर्ष अघिकै कुरा त हो नि । सन्तलिया र गन्धलिया नालामा कहिले नदेखिएको पानी देखियो । यत्रो पानी कहाँबाट आयो, गाउँलेहरूले थाहै पाएनन् । तर महेशले भनेको थियो, “इण्डियाले लक्ष्मणपुरमा बनाएको कलकलवा तटबन्धले गर्दा नालाहरूको निकास थुनिएको हो । त्यसैले यताको पानी बगेर जान पाएन ।” हो, त्यस्तै भयो । पानी गाउँमै जम्न थालिहाल्यो । त्यसमाथि आकाशबाट पनि तीन दिन चार रातदेखि लगातार मुसलधारे पानी परिरहेको थियो । जता हेच्यो त्यतै पानी । गाउँमा समुद्र नै उर्लेर आए जस्तो भएको थियो । हेर्दाहेर्दै पूरा गाउँ डुबानमा पच्यो । पत्थरपुरवा त समुद्रको बीचको टापु जस्तो पो भयो । मेरो माटाको घर गर्ल्यामगुर्लुम ढल्यो । भैसीहरू पनि मरे । हाम्रो पनि मर्नेबाँच्ने ठेगान थिएन ।

(पृ. ९८-९९)

माथिको प्रसङ्गमा भारतले एकातर्फी रूपमा लक्ष्मणपुर बाँध निर्माण गर्दा नेपालका जमिनहरू जलमग्न हुनुका साथ बस्ती, बालीनाली, गाईवस्तु, खेतीपाती र मानिसहरू सखाप भएका कुराहरू देखाइएको छ । यसरी भारतको हेपाहा प्रवृत्तिका कारण सीमावर्ती क्षेत्रका उब्जाउयोग्य जमिन बगरमा परिणत हुनाका साथै कयौँ मानिसहरू घरबार बिहीन भएका छन् । यति मात्रै नभई नेपालका सिमास्तम्भहरू रातारात सारिएर नेपालको भूमि भारतले अतिक्रमण गरेका प्रसङ्ग उपन्यासमा यसरी व्यक्त गरिएको छ -

साक्ष्य - ३ तर एक दिन हामी अचानक कङ्गाल भयौँ । रातारात कसैले भारत-नेपाल सीमास्तम्भ सारिदिएछ । त्यसपछि हामीहरूको जग्गा रातारात भारततिर गाभियो । हामीहरूको स्वामित्वमा रहेको खेतमा दशगजापारीका मानिसहरू आएर हलो जोत्न थाले । मेरा बुवाआमा, दाजुभाउजू कति रुनुभयो कति !

(पृ. १७३)

करिमको जग्गा जमिन भारतीय पक्षले अतिक्रमण गरेपछि उसको बाबुआमाले बाँच्नका लागि केही उपाय देख्दैनन । अन्ततः रमजानको अवसरमा सेवईमा विष मिलाएर खाई आत्महत्या गर्दछन् । यसरी भारतीय पक्षको ज्यादतिले गर्दा कयौँ सीमाक्षेत्रका नेपाली नागरिकहरू घरबार बिहीन हुनुका साथै आफ्नो इहलीला समाप्त गरेका छन् । लू उपन्यासमा गरिवीका कारण पत्थरपुरवावासीका मानिसहरूले भोग्नु परेका पीडाहरू अत्यन्तै कहालीलाग्दा छन् । केही दृष्टान्त तल दिइएको छ -

साक्ष्य - ४ तिथिमिति कसैलाई थाहा छैन । तर सबैलाई थाहा छ, त्यो साल पनि बौलाहा लू चलेको थियो । लू लागेर त्यो साल एकै महिनामा पत्थरपुरवाका तेह्र जना मरेका थिए । प्रायः कसैसित नबोल्ने र चुपचाप रहने गरीब भुइँया लोहारले त्यो साल आफैँले बनाएको धारिलो हँसियाले आफ्ना दुई नावालक छोरा र स्वास्नीलाई रेटेको थियो । र, पछि आफू पनि सेरिएर मरेको थियो । त्यो साल गाउँका सबै कुकुर बौलाएका थिए र सबैलाई बिख मिसाएको हलुवा खुवाएर मार्नुपरेको थियो । कति दिनदेखिको भोको थियो रामरतनको कान्छो छोरो भोकैको सुरमा ऊ पनि भुक्किएर त्यही हलुवा खाएर ठहरै भएको थियो । भोकमारीका कारण गाउँका बत्तीस घर-परिवार रोजगारको खोजीमा इन्डियातिर लागेका थिए । दुर्भाग्यले तिनीहरूलाई भुस्याहा कुकुरलाई भैं कता कता लघाच्यो कुन्नि ! आजसम्म पनि गाउँ फर्किएका छैनन् । (पृ. १५-१६)

यसरी नेपालीहरूलाई छिमेकी मुलुक भारतका शासक र सुरक्षाकर्मीबाट मात्र नभई प्राकृतिक प्रकोप, गरिबी तथा भोकमारीले पनि सताउनु सताएको छ । गरिबी तथा भोकमारीका कारण आफ्ना नावालक छोराछोरी र श्रीमतीलाई रेटेर आफैँ रेटिनु परेको पीडा, भोकको सुरमा विष खालेको हलुवा खाएर आफ्नो बच्चा गुमाउनु परेको पीडा र हातमुख जोर्नका लागि छिमेकी मुलुक भारतमा लावालस्कर लागेर विदेसिनु परेको पीडा यहाँ व्यक्त गरिएको छ । त्यस्तै अर्को उदाहरण -

साक्ष्य - ५ अनि चिच्याई मुनियाँ, “साले इलैया ! हामी भोकभोकै मर्न लागिस्क्यौं । कि हामीलाई तैले खान दे, कि हामीलाई छोरी बेचन दे ।” केही बोल्नै सकेन इलैया । लाचारै भयो । अनि त उसले हेरेको हेच्यै बीस हजारमा सर्कसवालाहरूलाई गोबरीहरूले आफ्नी कान्छी छोरी बेचे । रुवावासी गरिरहेकी त्यो बच्चीलाई सारा गाउँको अगाडिबाट सर्कसवालाहरूले जनावरलाई जस्तै लतादैँ लगे । गोबरी बहिरो भैसकेको थियो । उसले छोरीको आर्तनाद सुन्दै सुनेन । बरू छाप्रोतिर फर्किएर ऊ टुसुक्क भुइँमा बस्यो ।गोबरीहरूले पैसा गनिरहँदा त्यो बच्चीले कहालिएर रुँदै आफ्ना बाउआमालाई फर्कीफर्की हेरिरहेकी थिई । याचनामय मुद्रामा । (पृ. ६३-६४)

यहाँ मुनियाँ र गोबरीले आफ्नी छोरी सर्कसवालालाई बेचन लागेको थाहा पाएर इलैयाले सर्कसवालालाई पिट्न खोज्दा मुनियाँले कि हामीलाई खाना दे कि छोरी बेचन दे भनेर इलैयासँग प्रतिकार गरेकी छे । गरिबी तथा भोकमारीको कारणले आफूले जन्माएको छोरी सर्कसवालालाई बेचनु पर्दा र छोरीको आर्तनाद सुन्नपर्दाको पीडा कस्तो हुन्छ, त्यो सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ । सर्कसमा बेचिएका चेलीबेटी पटकपटक बलत्कृत भएको र सर्कसमा काम गर्दा लडेर अपाङ्ग भएर जीवन व्यतीत गर्नु परेका पात्रहरूको चर्चा पनि उपन्यासमा पाइन्छ । भारतीय पुलिसहरूले नेपालीहरूलाई अनावश्यक दुःख दिने गरेको, भारतले लक्ष्मणपुरमा बनाएको बाँधका कारण नेपालीभूमी डुबानमा परी मरुभूमिमा परिणत हुनुका साथै त्यहाँका नागरिकले अनेकौँ सास्ती भोग्नु परेको, भैरहवा क्याम्पस जर्नल/६

भारतीय पक्षको विस्तारवादी नीतिका कारण कयौं सीमावर्ती क्षेत्रका नेपाली नागरिकहरू घरबार विहीन हुनुका साथै आत्महत्या गर्नुपरेको, भारतका शासक र सुरक्षाकर्मीबाट मात्र नभई प्राकृतिक प्रकोपका कारण कयौं नेपाली नागरिक गरिबी तथा भोकमारीले पित्सिएको कुराको सशक्त रूपमा चित्रण गरिएको छ । यस्तै गरी उपन्यासमा सीमावर्ती क्षेत्रका मानिसहरूका रहनसहन, चालचलन, संस्कार र संस्कृति, विश्वास, मूल्यमान्यता, धार्मिक सहिष्णुता, साम्प्रदायिक भावना आदिको सशक्त चित्रण गरिएको छ । यसरी उपन्यासमा सीमावर्ती क्षेत्रका समाजका यथार्थ पक्षलाई जीवन्त रूपमा चित्रण गरिएको हुँदा अन्तर्वस्तुमा आञ्चलिकता रहेको प्रष्ट हुन्छ ।

६. परिवेश चित्रणमा आञ्चलिकता

उपन्यासमा प्रयुक्त देश, काल र वातावरणको समष्टि स्वरूप परिवेश हो । कथानकमा घटना घट्ने स्थानलाई देश र त्यो घटना घटेको समयलाई काल भनिन्छ । वातावरणले समाजको सामाजिक, धार्मिक र राजनीतिक परिस्थिति तथा आचार-विचार, रीतिथिति र चालचलनलाई जनाउँछ । उपन्यासमा कुनै निश्चित स्थानको जीवन र जगतको यथार्थ चित्रण हुन्छ । कार्यपीठिका भनिने परिवेशमा भौगोलिक उपस्थिति, स्थलहरूको विवरण, धार्मिक, सामाजिक तथा संयोगात्मक वातावरण, मानिसका पेसा व्यवसाय तथा दैनिक व्यवहार, सांस्कृतिक वा परम्परागत चाडपर्व र निश्चित जाति क्षेत्र वा समूह आदिको प्रयोग भएको परिवेशले कृतिलाई आञ्चलिक बनाउँछन् (पाण्डेय, सन् २०१७, पृ. ७४) । लू उपन्यासको परिवेशविधानलाई आञ्चलिकतापूर्ण परिवेश भन्न सकिन्छ । प्रस्तुत उपन्यासमा पत्थरपुरवा, नेपालगन्ज, दशगजापारिको भिन्ना बजार, बहराइच, इकौना, जमुनहा, नरैनापुर, बाबागन्ज, कटकुइँया, राप्ती नदी, लक्ष्मणपुर बाँध जस्ता स्थानको चित्रण पाइन्छ । केही उदाहरण -

साक्ष्य - १ कुरो बरगदको रुखको भैरहेको थियो । अँ, यही बरगदको रुखमुनि छ, रामआधारको चिया दुकान । यो चिया दुकानमा आएर बस्नुस् त, तपाइँले तु दशगजापारिको भिन्ना बजारदेखि बहराइचसम्मको बजारमा कुन सामानको भाउ कति बढ्यो भन्ने थाहा पाइहाल्नुहुन्छ । ...कुनकुन आइमाईबीच हात हालाहाल भयो, भिन्ना, इकौना, जमुनहा वा नरैनापुर छोटीभन्सारतिरबाट आउँदा भारतीय सीमा सुरक्षाबल (एसएसबी) ले कसकसको चाकमा लात लगायो र कसको सामान खोसिदियो जस्ता यावत् कुराको सविस्तार जानकारी पाउने ठाउँ यही चिया दुकान हो । (पृ. ९-१०)

पत्थरपुरवाको तिराहामा एउटा बरको रुखमुनि रामआधारको चिया पसल छ । उक्त पसलमा गाउँका मानिसहरू जम्मा भई चियाको चुस्की सँगै अनेक थरी गफगाफ गर्ने गर्दछन् । उक्त चिया पसलमा दशगजापारिको भिन्ना बजारदेखि बहराइचसम्मका बजारका विभिन्न सामानका भाउका चर्चा हुनुका साथै भिन्ना, इकौना, जमुनहा र नरैनापुर भन्सारमा भारतीय सुरक्षाबलले कसकसलाई कुटपिट गरे भन्ने कुराको चर्चा

गरिएको छ । यसरी यहाँ एकातिर ग्रामीण जीवनको चित्रण गरिएको छ भने अर्कातिर सीमा क्षेत्रका विभिन्न सहरबजार र भन्सार नाकाको चर्चा गरिनुका साथै भारतीय सुरक्षाकर्मीको ज्यादतीको बारेमा उल्लेख गरिएको छ ।
साक्ष्य - २ म, बजरङ्गी, बृजलाल र इलैया बयर टिप्न भनेर राप्ती किनारमा गएका थियौं । हामी तीन जना बयर टिपेर खाँदै थियौं । इलैयाले भने राप्ती नदीलाई लाटोले केरा हेरे जस्तो हेरिरहेको थियो । (पृ. १३)

यहाँ ग्रामीण समाजका केटाकेटीहरू स्थानीय राप्ती नदीको किनारमा बयर टिपेर खानुका साथै नदीमा पौडी खेलेर डुबी बेपत्ता भएको प्रसङ्ग उल्लेख गरिएको छ । उपन्यासमा पत्थरपुरवा क्षेत्रमा गर्मीमा अत्यन्त गर्मीहुने लू लाग्ने र जाडोमा शितलहरले जनजीवन अत्यन्तै प्रभावित हुने कुराको चर्चा गरिएको छ । उपन्यासमा धुलोमैलो बाटोघाटो, माटाले लिपिएका घरहरूको चित्रण गरिएको छ ।

लू उपन्यास सामाजिक यथार्थमा आधारित उपन्यास हो । यस उपन्यासमा पत्थरपुरवाका मानिसहरूको अभाव, भोकमारी, उपेक्षा, शोषण, दमन, प्राकृतिक प्रकोप आदिको चित्रण गरिएको छ । त्यस्तै उपन्यासमा छुवाछुतको समस्या, मुसलमानहरूप्रति घृणा, गरिबी र अभावका कारण आत्महत्या गर्नु पर्ने बाध्यता, छोराछोरी भेंडाबाखा बेचे जसरी बेच्नु पर्ने परिस्थितिको चित्रण गरिएको छ । त्यस्तै भारतले लक्ष्मणपुरमा बाँध बनाउँदा नेपाली भूभाग जलमग्न हुनुका साथै घर, बस्ती, वस्तुभाउ, खेतपाती र मानिसहरू बगाएको, हेलिकप्टरबाट राहत सामग्री बाँड्दा कयौं मानिस बगाएको दर्दनाक अवस्थाको चित्रण गरिएको छ । त्यस्तै गरी उपन्यासमा भारतीय प्रहरीहरूले गुन्डागर्दी शैलीमा नेपाल पसेर अबला नारीको बलत्कार गर्ने, मालसामान चोरी गर्ने, सीमावर्ती क्षेत्रमा नेपालीहरूलाई अनावश्यक दुःख दिने, जातीय द्वन्द्व फैलाउने जस्ता क्रियाकलापहरूलाई देखाउन खोजिएको छ । यसरी प्रस्तुत उपन्यासमा परिवेशविधानका दृष्टिकोणले आञ्चलिकताको सशक्त प्रयोग गरिएको छ भन्न सकिन्छ ।

७. पात्रविधानमा आञ्चलिकता

मानिसको नाम आफ्नो भाषा, संस्कृति, जात र स्थानीय परम्परा अनुसार राखिन्छ । यहाँ इलैया, बजरङ्गी, रेडियोलाल कहार, रामआधार, मोहनलाल कुम्हाल, बृजलाल, टुटे पण्डित, छेदीलाल, चुन्नीलाल, भुइँया लोहार, नन्दु चिडिमर, भिखारी, नुसरत, सलिम, अनवर, रजिया, अमरपाल सिंह जस्ता नामले स्थानीय विशेषतालाई भल्काएको देखिन्छ । उल्लिखित नामहरू पत्थरपुरवा तथा नेपालगन्ज क्षेत्रका मूल बासिन्दाका परम्परागत नाम हुन् । उपन्यासमा प्रयुक्त पात्रका यस्ता कतिपय नामहरूका स्थानीय उच्चारणबाट पनि आञ्चलिकता भल्कन्छ ।

उपन्यासमा कार्यव्यापार गर्ने व्यक्तिलाई पात्र भनिन्छ भने ती पात्रहरूको गुण दोष केलाउने काम चरित्र हो । यस उपन्यासमा पात्रका नामबाट मात्र होइन तिनको चरित्रले पनि आञ्चलिकता भल्काएका छन् । त्यसैगरी उपन्यासमा चित्रण गरिएका स्थानवाचक नामहरू पत्थरपुरवा, लक्ष्मणपुर, पुरैनी, भिन्गा, बहराइच, इकौना,

जमुनाहा, नरैनापुर, जमुनाहा आदि नामहरूले पनि आञ्चलिकता जनाउँछ। लू उपन्यासको आञ्चलिकतालाई निम्न साक्ष्यहरूले पुष्टि गर्दछ -

साक्ष्य - १ अस्ति बहराइचबाट मदारीलाल आएको थियो। त्यहाँको एउटा एमएलएको छोराको विहेमा नौटङ्की देखाउनुपर्ने भएछ। 'गब्बर सिंह' भन्ने नौटङ्गी। तीन वर्षदेखि इलैयाले नै गब्बर सिंह भएर त्यो नौटङ्कीमा अभिनय गरिरहेको थियो। (पृ. ४९-५०)

यहाँ इलैयाले भारतका विभिन्न ठाउँ र अवसरमा नौटङ्कीमा भाग लिने गरेको र विशेषगरी उसले गब्बर सिंह तथा रावणको भूमिका निर्वाह गर्ने गरेको प्रसङ्ग उल्लेख गरिएको छ। नौटङ्की खेल्नु तराई क्षेत्रको एउटा विशेषता पनि हो।

साक्ष्य - २ दशहराको लागि दुर्गा माताको मूर्ति बनाइरहेको थिएँ मैले। मैले बनाएको दुर्गा माताको मूर्तिको सबैले तारिफ गर्दछन्। त्यसैले मलाई बहराइचतिरबाट पनि अर्डर आउँछ। (पृ. ४९-५०)

दुर्गा माताको मूर्ति बनाउने काममा दखल भइसकेको वृजलाललाई दशहराको समयमा भारतका विभिन्न ठाउँबाट मूर्ति बनाउनका लागि अर्डर आउने हुँदा उसलाई भ्याइनभ्याइ भएको प्रसङ्ग उपन्यासमा उल्लेख छ। यही पेसाबाट उसको जीविका चलेको छ। यो तराई क्षेत्रको एउटा पेसा पनि हो।

साक्ष्य - ३ इलैयाको बाबु नन्दु चिडिमर पहिले पहलमान थियो। भारतको बहराइचसम्म गएर अखडामा कुस्ती खेलेर आउँथ्यो। (पृ. १८)

पहलमानीले मात्र उसको गुजारा कहाँ चल्थ्यो र ! त्यसैले तीन वर्षजति उसले बहराइचकै सिनेमा हलहरूमा तेल मालिसको काम गरेको थियो। (पृ. १९)

जातले चिडिमर भए पनि नन्दुरामले एउटा पनि चरा नमारेको, खेतीपाती प्रशस्त नभएको हुँदा जीविका निर्वाह गर्नका लागि कहिले पहलमानी गरेर, कहिले तेल मालिसको काम गरेर त कहिले खेतीपाती गरेर नन्दुरामले आफ्नो जीविका चलाएको छ।

साक्ष्य - ४ शम्भुरामसँगको निकटता मेरो लागि लाभदायक भएको छ। उत्तर प्रदेशमा कुनै चुनावसुनाव वा नेताहरूको न्यालीस्याली हुने भयो भने मेरा लागि त चाडबाड आए जस्तै हुन्छ। ...म कहिले नानपारा पुग्छु, कहिले बहराइचतिर। कहिले कुन नेताको जयजयकार गरिरहेको हुन्छु, कहिले कुन नेताको जिन्दावाद भनिरहेको हुन्छु। शम्भुरामले जसजसलाई भन्छ, उसैको जयजयकारमा सामेल हुन्छु म त (पृ. ९६)

नेताको भ्रण्डा बोकेर हिँड्ने काम बन्द भएपछि बजरङ्गीतले शम्भुरामको सल्लाह बमोजिम भारतको उत्तर प्रदेशमा चुनाव हुँदा नेपालबाट न्यालीका लागि मानिसहरू लाने र नाराबाजी गर्ने काम गरी जीविका निर्वाह गर्दछ । त्यति मात्र नभई उसले अमरपालसिंहको सहयोगमा तस्करी गर्ने काम पनि गर्दछ । बजरङ्गीका माध्यमबाट सिमानामा हुने गरेका चोरी पैठारी र भारतका नेताहरूले नेपालका गरिब तथा विपन्न जनताको प्रयोग गरी आफ्नो स्वार्थ पूरा गर्ने गरेको कुरा स्पष्ट हुन्छ ।

समाजमा विभिन्न वर्ग, पेसा, जात, धर्मका मानिसहरू बसोबास गर्दछन् । उपन्यसामा लिङ्गका आधारमा पुरुष र महिला, प्रवृत्तिका आधारमा अनुकूल, प्रतिकूल, स्वभावका आधारमा गतिशील र गतिहीन, आबद्धताका आधारमा बद्ध र मुक्त, जीवनचेतनाका आधारमा वर्गीय र व्यक्तिगत पात्रहरू पर्दछन् । आञ्चलिक उपन्यसमा पात्रगत विविधता हुनुका साथै विशेषतः ग्रामीण समाज र त्यसमा पनि अझ गरिब, निमुखा, शोषित पीडित, दलित, महिला पात्रको चित्रणमा अभिरुची राख्दछ । उपन्यासमा अमरपालसिंह, रामप्रसाद पौडेल र शम्भुराम, इलैया र रेडियोलाल जस्ता प्रतिकूल पात्रहरू प्रयुक्त छन् । उपन्यासमा बजरङ्गी जस्ता अवसरवादी पात्रहरूदेखि महेश्वर र जागेश्वर जस्ता सचेत राष्ट्रवादी पात्रहरू रहेका छन् । जातीय रूपमा टुटे पण्डित जस्तो उच्च जातका पात्रदेखि लिएर धनेसर, भुइँया लोहार र भिखारी जस्ता दलित जातिहरू पनि प्रयुक्त छन् । ती पात्रहरूका माध्यमबाट समाजमा व्याप्त जातीय विभेदको अवस्था देखाउन खोजिएको छ । वर्गीय हिसावले रेडियोलाल, रामआधार, मोहनलाल, टुटे पण्डित, धनेसर, छेदीलाल, चुन्नीलाल, भुइँया लोहार, नन्दु चिडिमार, वृजलाल, बजरङ्गी गोबरी आदि निम्न वर्गका पात्रहरू छन् । कथामा दुर्गी, चमेली, नुसरत, कमला, जानकी, हरदेई, मुनियाँ, रजिया जस्ता नारीपात्रहरू प्रयुक्त छन् । कमला भारतीय प्रहरीद्वारा बलत्कृत पात्र हो । उसले परिवारले नचाहदा नचाहँदै पनि छोरी जानकीलाई जन्म दिएकी छे । ऊ बलत्कृत भएपछि उसको प्रेमीले उसलाई धोका दिएको छ भने परिवारमा हुक्का पानी बन्द गरिएको अवस्था छ । त्यस्तै नुसरतको बलत्कार शम्भुरामले गरेपछि उसको मगेन्तर आसिफले निकाह तोडेको छ ।

इलैया, बजरङ्गी, रेडियोलाल कहार, रामआधार, मोहनलाल कुम्हाल, वृजलाल, टुटे पण्डित, छेदीलाल, चुन्नीलाल, भुइँया लोहार, नन्दु चिडिमार आदि पात्रका पेसा र व्यवसायमा विविधता छ । इलैयाले नोटङ्कीमा अभिनय गर्ने, बजरङ्गीले भारतका जुलुस तथा न्यालीमा मानिसहरू लैजाने, मन्त्रीको भ्रण्डा बोक्ने तथा एसएसपीसँग मिलेर तस्करी गर्ने, रेडियोलाल कहारले बिहेमा डोली बोक्ने, रामआधारले तिराहामा चिया पसल सञ्चालन गर्ने, मोहनलाल कुम्हाल र वृजलालले माटाका मूर्ति बनाउने, टुटे पण्डितले पण्डित्याई गर्ने, छेदीलालले भट्टीपसल सञ्चालन गर्ने, चुन्नीलालले किराना पसल चलाउने, भुइँया लोहारले फलामको काम गर्ने, नन्दुले कुस्ती खेल्ने तथा तेलमालिस गर्ने काम गरी आफ्नो जीवनयापन गरेका छन् । यसरी पात्रका नाम तिनका पेसा र प्रवृत्तिका आधारमा पात्रविधानका दृष्टिले प्रस्तुत उपन्यासमा आञ्चलिकताका रहेको प्रष्ट हुन्छ ।

८. भाषिक प्रयोगमा आञ्चलिकता

भाषा विचार विनिमयको माध्यम हो भने शैली विचारलाई प्रस्तुत गर्ने तरिका हो । कुनै स्थान विशेषमा प्रयोग हुने वा वर्ण्य विषयका नजिक रहने भाषा, भाषिका, कथ्य भाषाको बढीभन्दा बढी प्रयोग भएमा त्यसमा आञ्चलिकता छ, भन्न सकिन्छ (पाण्डेय, सन् २०१७, पृ. ७६) आञ्चलिकतालाई अभिव्यञ्जित गर्ने महत्त्वपूर्ण पक्ष भाषिक प्रयोग हो । लू उपन्यासमा अन्तर्वस्तु, पात्रविधान र परिवेशविधान तराईका विभिन्न सम्प्रदायसँग सम्बन्धित रहेकाले यसमा मुख्यतः नेपाली भाषाको प्रयोग भए पनि पात्रको स्तरअनुसार स्थानीय भाषिकाको प्रयोग गरिएको छ । यस उपन्यासमा प्रयुक्त पात्रहरू र स्थाननाममा स्थानीय भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । उपन्यासमा तत्सम, आगन्तुक, अङ्ग्रेजी, हिन्दी, अवधिभाषाको प्रयोग स्वाभाविक रूपमा भएको पाइन्छ । प्रस्तुत उपन्यासमा स्थानीय भाषाको स्वाभाविक प्रयोग, स्थानीय लोकोक्ति, उखानटुक्का, पात्रअनुकूलको संवादको प्रयोग गरिएको छ ।

साक्ष्य -१ असार महिनामा पनि कहीं कतै बादलको छेकछन्द नदेखिएपछि, सम्भावित अनिकाललाई सम्भरेर तीनचार जनाले एकै पटक गाली गरे, “बहिनचो...!” (पृ. ५) ।

यहाँ असार महिनामा पनि कहीं कतै बादलको छेकछन्द नदेखिएपछि, सम्भावित अनिकाल र ऋणलाई सम्भरेर चिन्तित हुँदै तीनचार जनाले एकै पटक स्थानीय अश्लील शब्दमा गाली गरेका छन् । यसले यहाँ स्थानीयता झल्काएको छ ।

साक्ष्य -२ सिनेमा हेरेको पो टिकस लाग्छ । सपना हेरेको त टिकस लाग्दैन नि (पृ. १२) ।

पत्थरपुरवाका बासिन्दाहरूको जीवन आशैआशमा बितेको छ । यहाँका कृषकहरू वर्षेनी आफ्नो बालीनाली सप्रिन्छ र आफ्नो जीवन पनि सफल हुन्छ, भन्ने सपना देख्छन् तर त्यस्तो हुँदैन । तैपनि त्यहाँका कृषकहरू सपना देख्न छोड्दैनन् । यसै सन्दर्भमा यहाँ टुटे पण्डितको साभार गरिएको छ । सपना हेरेको टिकस लाग्दैन । सिनेमा हेरेको पो टिकस लाग्छ । यहाँ स्थानीय कृषकहरूको भविष्यप्रतिको चिन्ता अभिव्यक्त गरिएको छ । साथै यहाँ ‘टिकस’ भन्ने शब्दमा कथ्य भाषाको प्रयोग गरिएको छ । पात्रअनुकूलको भाषाको प्रयोग हुनु आञ्चलिक उपन्यासमा वाञ्छनीय हुन्छ । यसले स्वाभाविकता थपेको छ ।

साक्ष्य -३ “मैले आजसम्म यौटा चरा पनि मारेको छैन । न कहिले नरकुलको चरा समात्ने पासो समातेको छु, न गुल्ता (गुलेली) लिएर हिँडेको छु” “मैले यो जनममा जालमा चिडियालाई फसाएँ भने अर्को जनमा त्यो चिडिया मान्छे हुन्छ, र त्यसले मलाई त्यसरी नै जालमा फसाएर मार्छ । जैसी करनी वैसी भरनी” (पृ. १८) ।

जातले नन्दु चिडिमार भए तापनि उसले चरा मार्ने काम नगरी पहलमानी पेसा अपनाएको प्रसङ्ग उल्लेख

गरिएको छ । यहाँ 'गुल्ता' राजवंशी शब्दको प्रयोग गरिएको छ । उसमा आध्यात्मिक चिन्तनको भाव यहाँ अभिव्यक्त भएको पाइन्छ । यहाँ स्थानीय मानिसहरूको चिन्तन, विश्वास, मूल्य र मान्यता अभिव्यक्त गरिएको छ । यो आञ्चलिक उपन्यासको लक्षण पनि हो । साथै यहाँ अभिव्यक्तिलाई मिठास दिनका लागि 'जैसी करनी वैसी भरनी' भन्ने तराई क्षेत्रमा प्रचलित उखानको प्रयोग गरिएको छ ।

साक्ष्य -५ उसले रूलाँरूलाँ जस्तै गरी याचना गर्‍यो, "हरदेई बिटिया, अगल-बगलको गाउँमा जजमानी गर्न जानुपर्छ भनेर मैले हिजो भरखर किनेको थिएँ नयाँ साइकल । राति नै चोरी भएछ । इलैयाले लगेको हो कि ? हो भने फिर्ता गरिदेओस् । बरू म उसलाई दशबीस रुपियाँ दिउँला" (पृ. २४) ।

टुटे पण्डितको साइकल चोरी भएपछि उसले इलैयाको आमा हरदेईलाई आफ्नो साइकल फिर्ता गर्नका लागि अनुरोध गरेको छ । इलैया उक्त गाउँ समाजको उदण्ड केटो भएको हुँदा टुटे पण्डितले ऊमाथि शड्का गरेको हो । गाउँ समाजमा यस्ता घटनाहरू घटिरहन्छन् । यहाँ बिटिया, अगल-बगल जस्ता स्थानीय शब्दको प्रयोग गरिएको छ । त्यस्तै स्थानीय भाषाका प्रयोग गरिएका केही वाक्यहरू तल दिइएको छ -

साक्ष्य -६ त्यो त आधा लौन्डा (केटा), आधा लौन्डिया (केटी) हो । (पृ. ३२)

"अबे बजरङ्गी, तँलाई थाहा छ ? इलैया त नुसरतको प्यार-मोहब्बतको चक्करमा परेको छ नि ?"

(पृ. ६५)

"जानकीको प्यारमा लट्टु भएको छ चन्द्रु ।" बस, के चाहियो, इलैयाको दिमागमा 'शनिचर' चढिहाल्यो । (पृ. ६५)

माथि प्रयुक्त लौन्डा, लौन्डिया, प्यार -मोहब्बत, दिमाग, शनिचर आदि शब्दहरूमा स्थानीयता भल्किन्छ । गाउँसमाजमा माया, प्रेम र बिछोडका कुराहरूले चर्चा पाउनुका साथै एकले अर्काको चियोचर्चो गर्ने, कुरा काट्ने प्रवृत्ति हुने गर्दछ । माथिका संवादबाट सो कुरा स्पष्ट हुन्छ । आञ्चलिक साहित्यमा उखान तथा टुक्काको स्वाभाविक प्रयोग हुन्छ । एक नमुना यस्तो छ - गागरिया ना फुटे, चाहे खसम मरी जाय (पृ.९) । उपन्यासकार नयनराज पाण्डेले लू उपन्यासमा विभिन्न विम्ब तथा प्रतीकहरूको समुचित प्रयोग गरेका छन् । केही उदाहरण -

साक्ष्य -७ "सूर्यले घाम हैन, आगो ओकल्दै छ" (पृ. २) । "पत्थरपुरवा जस्तो हिलो र मैलोमा फुलेकी कमल हो नुसरत" (पृ. ५३) । "मैले त चन्द्रमामा पनि जानकीलाई देख्छु । ऊ मलाई हेरेर मुसुमुसु हाँसिरहन्छे" (पृ. ७०) ।

यहाँ सूर्य, आगो, हिलो, मैलो, कमल, चन्द्रमा जस्ता सुन्दर विम्बहरूको प्रयोग गरिएको छ । यी विम्बहरूको माध्यमबाट पत्थरपुरवामा अत्यन्तै गर्मी हुने र त्यहाँको बाटोघाटो धुलो मैलो भएको कुराको जानकारी प्राप्त हुन्छ । त्यस्तै गरी कमलाको छोरी जानकीसँग माया जालमा फसेको विजयलाल कुर्मीको छोरो चन्द्रुलाई

विनाबाबुकी छोरीसँग बिबाह गर्न उसको घर परिवारले अनुमति नदिएपछि उसले आत्महत्या गरेको प्रसङ्ग उपन्यासमा छ । यस्ता मूल्य, मान्यता र घटनाहरू ग्रामीण समाजका ज्वलन्त समस्याहरू हुन् । यी र यस्ता घटनाले प्रस्तुत उपन्यासमा आञ्चलिकताको पुष्टि गरेको छ । त्यस्तै ग्रामीण समाजका यथार्थ घटनाहरू तलको साक्ष्यले पुष्टि गर्दछ -

साक्ष्य -८ उसले तातो चिम्टाले गोबरीको चाक डामिदिई र धम्क्याई, “अबदेखि रक्सी खाएर आइस् भने यसरी नै चिम्टाले तेरो चुतडमा डामिदिन्छु ।” तीनचार दिन लगातार चाक डामिएपछि ‘चेत् बाबा काशी’ भयो गोबरी । (पृ. ६१) ।

यहाँ चिम्टा, चाक, चुतड जस्ता ग्रामीण समाजमा प्रयुक्त हुने कथ्य भाषाको प्रयोग गरिएको छ । आञ्चलिक उपन्यासमा यथार्थको प्रकटीकरण गर्न सुन्दा अश्लील लाग्ने शब्दले पनि प्रश्रय पाएको हुन्छ । त्यस्तै यहाँ ‘चेत् बाबा काशी’ जस्तो स्थानीय टुक्काको स्वाभाविक प्रयोग भएको छ । माथिको घटनाबाट गाउँ समाजमा निम्न वर्गका लोग्ने मानिसहरू जाँड रक्सी खाएर होहल्ला गर्ने, दोकानमा उधारो खाने, पैसा माग्ने गाउँका साहुहरू घरघर धाउने, लोग्ने मानिसहरू लुक्ने र त्यसको सामना महिलाहरूले गर्नु पर्ने कुरा स्पष्ट छ । उस्तै परे घरका श्रीमतीका घरगहना बेच्ने जस्ता घटना गाउँ समाजमा हुने गर्दछ । आञ्चलिक उपन्यासमा स्थानीय समाजमा प्रचलित लोकगीतहरूले पनि स्थान पाएको हुन्छ । पात्रहरूका सुख, दुःखका अनुभूतिहरू गीतका माध्यमबाट यसरी अभिव्यक्त गरिएको छ -

साक्ष्य -९ उँची अटरिया पलड बिछ्रायो
मै सोई मेरो सिर पर आयो
भयो आनन्द खुली गयो आँख
ए सखी साजन ?
ना सखी चाँद । (पृ. ५७)

यहाँ नुसरतले आफ्ना भावना गीतका माध्यमबाट गुनगुनाएकी छ । त्यस्तै भारतको कुख्यात अपराधी शम्भुरामले नुसरतको अस्तित्व लुटेपछि ऊसँग निकाह गर्ने तयारीमा रहेको आसिफले निकाह तोडेको कुरा उपन्यासमा रजियाले यसरी व्यक्त गरेकी छन् -

साक्ष्य-१० “तँसँग निकाह गच्यो भने विरादरीमा उनीहरूको हुक्का पानी बन्द हुन्छ रे” (पृ. १०६) । यहाँ विरादरी, निकाह, हुक्का पानी जस्ता स्थानीय भाषाको प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत घटनाबाट ग्रामीण समाजका मूल्यमान्यता अभिव्यक्त भएको छ । यसरी उपन्यासमा स्थानीय भाषा, लोकमा प्रचलित उखानटुक्का, विरहा आदिको स्वाभाविक प्रयोग गरिएको हुँदा आञ्चलिकताका दृष्टिले प्रस्तुत उपन्यास सबल देखिन्छ ।

९. लोकजीवनमा आञ्चलिकता

लोकजीवन भन्नाले लोकको जीवनशैली भन्ने बुझिन्छ । यसअन्तर्गत लोकव्यवहार, चालचलन, लोकविश्वास, परम्परा, मूल्यमान्यता, अन्धविश्वास आदि पर्दछन् । प्रस्तुत उपन्यासमा सीमावर्ती क्षेत्रका नेपालीहरूको लोकजीवनलाई यथार्थपरक ढङ्गमा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ । केही उदाहरण -

साक्ष्य -१ मेरो घरमा त्यतिखेर कोही थिएन । बुबा पुरैनीमा रामबक्स चौधरीको छोरोको विहेमा डोली बोक्न जानुभएको थियो । हामी कहारहरूको पेशा नै यही । विहेमा डोली र मियाना बोक्ने । डोली बोकेर आउने नेग (सगुन) र ज्यालाबाट हाम्रो जीवन चलिरहेको छ । त्यतिखेर आमा पनि गुइँठा बनाउनका लागि गोबर खोज्न निस्कनुभएको थियो । (पृ. १)

प्रस्तुत उपन्यासमा पात्रगत विविधता पाइन्छ । उपन्यसमा कहार, चिडिमार, कुम्हाल, लोहार, मुसलमान, हिन्दू, आदि जस्ता विभिन्न समुदाय र जातका मानिसहरूको जीवनशैली प्रतिविम्बित भएको छ । विशेषतः ती पात्रहरूले जातअनुसारका पेसा अवलम्बन गरी जीवन यापन गरेका छन् । उल्लिखित साक्ष्यमा कहारहरूको पेसा, जीवनशैली र आर्थिक अवस्था प्रतिविम्बित भएको छ । त्यस्तै यस उपन्यासमा प्रयुक्त अर्को पात्र धनेसरको लोकजीवन यसरी प्रतिविम्बित गरिएको छ -

साक्ष्य -२ पाँचसात दिनअघि मात्र धनेसरले बनियाभार गाउँमा गएर मरेको भैंसीको छाला उधिनेर ल्याएको थियो । भोलि त जसरी भए पनि इकौनाको जुत्ता कम्पनीमा त्यो छाला पुऱ्याउनुपर्छ । त्यसैले ऊ आफ्नो छाप्रोको छानोमा छाला सुकाउनका व्यस्त थियो । ... र चिया दुकानमा छोइएला कि जस्तो गरेर अरूहरूभन्दा अलिक अलग्गै बस्यो । (पृ. ६)

यहाँ धनेसरको जीवनशैली र पेसा प्रतिविम्बित हुनुका साथै ग्रामीण समाजमा प्रचलित छुवाछुत प्रथाको चित्रण गरिएको छ । छुवाछुतका यस्ता प्रसङ्ग उपन्यासमा ठाउँ ठाउँमा पाइन्छ । यसबाट लोकजीवनमा आञ्चलिकताको पुष्टि हुन्छ । त्यस्तै उपन्यासमा पत्थरपुरवाका नागरिकहरूको सामाजिक, सांस्कृतिक अवस्था तथा लोकविश्वासको चित्रण यसरी गरिएको छ -

साक्ष्य -३ त्यति बेला यो बरगदको रूखको रौनकै अर्कै हुन्थ्यो रे । दशहरामा यहीं दुर्गाको मूर्ति प्रतिष्ठापन गरिन्थ्यो रे । मुसलमानहरूले मुहर्रमको बेला ताजिया पनि यहीं राख्थे रे । गाउँमा कहिलेकाहीं वर्षा भएन भने महिलाहरू यही बरगदको रूखमा भेला हुन्थे रे । उनीहरू बेसारमा रङ्गाइएको धागोले बरगदको रूखलाई बेर्थे । वर्षाइट पूजा गर्थे । इन्द्र देउतालाई खुशी पार्न रूखमुनि बसेर भजन कीर्तन गर्थे । ...साउनमा यही रूखमा पिड पनि हालिन्थ्यो र यहींनेर अखडा पनि निर्माण गरिन्थ्यो रे । आइमाई केटाकेटीहरू पिडमा मच्चिरहँदा छेवैमा बलियाबाङ्गा पुरुषहरू कुस्तीको अभ्यास गरिरहेका हुन्थे रे । (पृ. ८)

दसैको अवसरमा हिन्दूहरूले दुर्गामाताको मूर्ति प्रतिष्ठापन गर्ने, मुसलमानहरूले मुहर्रमको बेला ताजिया राख्ने, वर्षा नहुँदा इन्द्र देवतालाई खुसी पार्न भजन कीर्तन गर्ने, पुरुषहरू कुस्ती खेल्ने जस्ता स्थानीय संस्कार, संस्कृति, मूल्यमान्यता र विश्वास यहाँ प्रतिविम्बित भएको छ। यहाँ धार्मिक सहिष्णुता पनि पाइन्छ। तराई क्षेत्रमा बालविवाह हुने प्रचलन उपन्यासमा यसरी चित्रण गरिएको छ-

साक्ष्य -४ अब त हामी पनि सबै लक्का जवान भैसकेका छौं। रेडियोलाल र बजरङ्गीको त बिहे पनि भैसक्यो। मेरो बिहे पनि पुरैनीको केटीसित सानैमा भएको हो। नीलम हो त्यसको नाम। बिहे हुँदा म एघार वर्षको थिएँ। नीलम सात वर्षकी थिई। (पृ. ४७)

सानै उमेरमा विवाह गर्ने र त्यसपछि गौना गर्ने प्रचलन विशेषतः तराई क्षेत्रको प्रचलन हो। यो कुरा यहाँ पनि उल्लेख गरिएको छ। त्यस्तै सीमावर्ती क्षेत्रका मानिसहरूको वेशभूषा यसरी चित्रण गरिएको छ-

साक्ष्य -५ त्यसपछि मुनियाँ पनि आइपुगी। एकदमै मैलो धोती र दश ठाउँमा टालेको चोलो लगाएकी थिई। त्यो धोती र चोलोले उसले शरीरलाई हैन, आफ्नो गरिबी र दरिद्रतालाई छोपेकी थिई। (पृ. ६३)

पत्थरपुरवाका मानिसहरूको आर्थिक अवस्था कतिसम्म दयनीय थियो भन्ने कुरा मुनियाँको वेषभूषाबाट स्पष्ट हुन्छ। यस्तै अभाव र गरिबीका कारण उसले आफ्नो छोरी सर्कसवालालाई बेचेकी छ। त्यस्तै त्यहाँका मानिसहरूको बासस्थान कस्तो छ भन्ने कुरा तलको प्रसङ्गबाट स्पष्ट हुन्छ-

साक्ष्य -७ तिराहाको उत्तरी कुनामा, माटाको गारो लागेको र खपडाले छाएको एककोठो घरमा त बस्छ नि झलैया। (पृ. ७५)

पत्थरपुरवाका मानिसहरूका घर नाम मात्रका घर छन्। तिनले सामान्य घाम पानी मात्र छेक्न सक्छन्। यस्ता घरका चित्रण उपन्यासमा अन्य प्रसङ्गमा ठाउँठाउँमा आएको छ।

साक्ष्य -६ रामलालले बनियाभारकी मुसलमान केटीलाई भगाएर ल्याएछ। अनि त बिरादरीले उसको हुक्कापानी नै बन्द गरिदिएछन्। त्यसपछि पन्चैती बसेछ। पन्चैतीले चौध हजार नगद जरिवाना लगाएछ। त्यही पैसाले आज बिरादरीलाई भोज खुवाउँदै छ रे। (पृ. ७१)

हिन्दु र मुसलमान तथा पहाडिया र मधेसीमूलका केटाकेटी बीच प्रेम तथा विवाह हुनु, समाजले अस्वीकार गर्नु, पन्च भलाद्मी बसेर जरिवाना तोक्नु, भोजभतेर खुवाउनु आदि जस्ता घटनाक्रम तराई प्रदेशमा हुने गरेका यथार्थ घटना हुन्। यी र यस्ता घटनाहरूबाट आञ्चलिकता भल्किन्छ। यसरी माथिका विभिन्न साक्ष्यहरूका आधारमा पत्थरपुरवाका मानिसहरूको लोकजीवनमा आञ्चलिकता रहेको पाइन्छ।

९. निष्कर्ष

लू उपन्यास नेपालगञ्ज नजिकैको पत्थरपुरवा गाउँ र त्यसको सेरोफेरोका नेपालीहरूको जनजीवनसँग सम्बन्धित चर्चित उपन्यास हो । यस उपन्यासमा उक्त स्थानका मानिसहरूले भोग्नु परेका पीडा, अभाव, गरिबी, भारतीय सुरक्षाकर्मीको ज्यादती, नेपाली शासकहरूको स्वार्थी र लाचारपन र सीमा समस्या आदिको सशक्त चित्रण गरिएको छ । त्यसका अतिरिक्त भारतले एकतर्फी रूपमा अग्लो बाँध बनाइदिँदा नेपालीभूमि जलमग्न हुनुका साथै कयौँ मानिसहरू भूमिहीन हुनु परेको पीडा टड्कारो रूपमा देखिन्छ । गरिबीका कारण छोराछोरी विक्री गर्नु र आत्महत्या गर्नु पर्ने अवस्था उपन्यासमा व्याप्त छ । यी घटनाहरूले पत्थरपुरवाको मात्र नभएर समग्र भारतीय सीमावर्ती क्षेत्रका मानिसहरूको जीवनभोगाइलाई प्रतिनिधित्व गरेको छ । उपन्यासमा पत्थरपुरवा, नेपालगञ्ज, दशगजापारिको भिन्ना बजार, बहराइच, इकौना, जमुनहा, नरैनापुर, बाबागञ्ज, कटकुइँया, राप्ती नदी, लक्ष्मणपुर बाँध जस्ता स्थानको चित्रण पाइन्छ । उपन्यासमा सीमान्तकृत वर्गका पात्रहरूको उपस्थापन गरिएको छ । पात्रहरूको नाम र तिनका पेसामा स्थानीयता झल्किन्छ । उनीहरूले जीवन निर्वाहका निम्ति अनेक पेसा अपनाएका छन् । उपन्यासमा पात्रको स्तर अनुसारको कथ्य र स्थानीय भाषाको स्वाभाविक प्रयोग गरिएको पाइन्छ । पात्रहरूको जीवनशैलीमा विविधता छ । यसरी अन्तर्वस्तु, परिवेशविधान, पात्रविधान, भाषाशैली र जीवनशैलीका आधारमा प्रस्तुत उपन्यास सशक्त आञ्चलिक उपन्यास हो भन्न सकिन्छ ।

सन्दर्भसूची

अधिकारी थापा, सीता (सन् २०२२) 'आञ्चलिकताको प्रतिविम्बनमा ऐना कथा सङ्ग्रह',

<https://doi.org/10.3126/dristikon.v12i1.46141>

अधिकारी, रविकिरण (२०७६). *रमेश विकलका उपन्यासमा आञ्चलिकता*. अप्रकाशित

विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध. त्रिभुवन विश्वविद्यालय, काठमाडौँ ।

गौतम, लक्ष्मणप्रसाद (२०७५). 'समकालीन नेपाली कथामा आञ्चलिकताको

प्रयोग', *समसामयिक नेपाली समालोचना*, काठमाडौँ : शब्दार्थ प्रकाशन ।

चालिसे, नारायण (२०७७) 'उत्तमकृष्ण मजगैयाँको बेसीतिर कथाको आञ्चलिक विश्लेषण'.

जनमत. वर्ष ३८, अङ्क २, पृ. १३-२३ ।

दाहाल, राजकुमारी (सन् २००२). *नेपाली आञ्चलिक उपन्यासको विश्लेषणात्मक अध्ययन र*

मूल्याङ्कन. अप्रकाशित विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध. उत्तरवङ्ग विश्वविद्यालय ।

प्रधान, दिलकुमार (सन् २०१७). *नेपाली र वङ्गला भाषाका आञ्चलिक उपन्यासहरूको*

तुलनात्मक अध्ययन. अप्रकाशित विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध. उत्तरवङ्ग विश्वविद्यालय
पाण्डे, नयनराज (२०६९). लू. (तेस्रो सस्क.), काठमाडौं : साङ्ग्रिला बुक्स ।
पाण्डेय, वासुदेव (सन् २०१७). 'ऐना कथासङ्ग्रहमा प्रयुक्त आञ्चलिकताको सर्वेक्षण',
प्रवासन. वर्ष १, अङ्क १, मे -अक्टोबर । पृ. ७०-७८
बराल, ऋषिराज (२०६४). 'आञ्चलिकता, स्थानीय रङ्ग र नेपाली उपन्यास'. साहित्य र
समाज. पृ. २८८-३००. ललितपुर : साभ्ना प्रकाशन ।
भट्टराई, धनेश्वर (सन् २०१८). 'रानीघाट कथासङ्ग्रहमा आञ्चलिकता', प्रवासन. वर्ष २, पूर्णाङ्क ४,
नोभेम्बर-अप्रिल, २०१८-१९ पृ. ३१-३८ ।
भाट क्षेत्री, कणबहादुर (२०६६). नयनराज पाण्डेको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन,
अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।
नगेन्द्र (सम्पा.) (सन् १९८१). भारतीय साहित्य कोश. नयाँ दिल्ली : नेसनल पब्लिसिंग हाउस ।
वर्मा, धीरेन्द्र र अन्य (सम्पा.).(सन् २०२०) हिन्दी साहित्यकोश, वाराणसी : ज्ञानमण्डल लिमिटेड ।
सापकोटा, कृष्णप्रसाद (सन् २०१८). 'उलार उपन्यासमा आञ्चलिकता',
<https://doi.org/10.3126/bmcjsr.v2i1.42743>
सुवेदी, धनप्रसाद (२०७१). 'नेपाली उपन्यासमा आञ्चलिकता' समकालीन साहित्य,
मङ्सिर-माघ, पृ. ६०-६९ ।
सुवेदी, धनप्रसाद (२०७५). नेपाली उपन्यासमा आञ्चलिकता : परम्परा र प्रवृत्ति, समकालीन साहित्य,
जेष्ठ-साउन, पृ. १३२-१४१ ।
सुवेदी, धनप्रसाद (२०७७). 'आञ्चलिकता र नेपाली साहित्य',
<https://nagariknews.nagariknetwork.com/arts/292361-1596248731.html>
सुवेदी, राजेन्द्र (२०७५). 'समकालीन नेपाली कथामा आञ्चलिकताको प्रयोग', समसामयिक नेपाली
समालोचना. काठमाडौं : शब्दार्थ प्रकाशन ।